

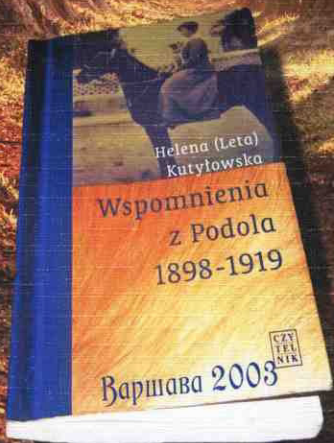

B3967
9(c2)
K 95

IX

Гелена (Лета) Кутиловська

СПОГАДИ ПРО ПОДІЛЛЯ 1898-1919

ЗМІСТ

СІМЕЙНИЙ БУДИНОК.....	3
ПОЛЮВАННЯ.....	29
БУДЕНЬ У КУМАНІВЦЯХ.....	35
ШКОЛА У ВАРШАВІ	40
БАЛАГУЛЬЩИНА	47
ВИЌЗД ДО ВАРШАВИ НА ІСПИТИ.	50
ВЕСЕЛІ КАНІКУЛИ.....	51
1915 РІК.	53
РОКИ ВІЙНИ.....	59
ЖОРСТОКИЙ 1918 РІК.....	64
ПОДОРОЖ У НЕВІДОМІСТЬ.....	66
ОПИС ПОМІЩИЦЬКИХ МАЄТКІВ	82

ОПИС ПОМІЩИЦЬКИХ МАЄТКІВ

Рибчинці

Рибчинці лежать поблизу дороги, що йде із Хмільника на Уланів. Навколишні землі належали до уланівської оренди в старостві Хмільницькім. Цар Павло I подарував це староство сенаторові Августу Іллінському, від якого через деякий час перейшли ці землі до Холоневського, а від нього в 1849 р. до Яна Мазаракі, судді кордонного, а пізніше маршалка Літинського повіту, одруженого з Олімпією Третяковою, дочкою Михайла, також Літинського маршалка. По нім орендарем стає Август (пом. в 1881 р.), який був одружений з кн. Октавією Четвертинською, дочкою кн. Геліодора і Амелії з гр. Стадницьких. Останнім власником маєтку був син Августа – Ян Мазаракі.

Рибчинецький палац побудував в 1850 р. в стилі пізнього класицизму Ян Мазаракі. Знаходився будинок на низині, мав форму прямокутника, в сукупності був одноповерховий на невисокому підмурку. Центральний вхід являв собою півтораетажний портик на двох парах колон античного стилю, установлених на кам'яні терасі і покритий трикутним фронтоном, який був декорований гірляндовим брусом. На фронтоні видно, виконаний із штукатурки, герб Мазаракі. Під портиком містяться широкі, майже квадратні, цілком засклені головні вхідні двері. Спереду, на ширині портика, сходи, складені з близько десятка сходинок, підняті по боках муруванням із встановленими на ньому ринвами для квітів, виготовленими з піску. З правої і лівої сторони будинок закінчується півкульними фасадними виступами.

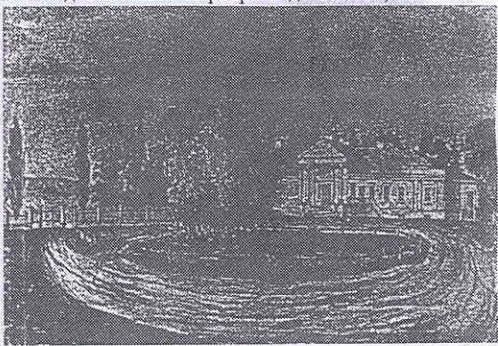
Вигляд подібний до центрального отримав також садовий (задній) вихід. Тільки замість колонадного портика тут підноситься не дуже високий рузаліт, закритий трикутним фронтоном. Вздовж нього розтягнута тераса з двома ринвами для квітів по боках, оточена півколами крайніх виступів будинку. З правої бічної сторони виступає невеликий ганок. Вікна, виступи підвіконника, консольки прикрашені ліпним, гладеньким, тонким орнаментом із суниць і листочків. Верх будинку не дуже високий, чотириохскатний, покритий бляхою.

Про внутрішній інтер'єр відомо не багато. Невеличкий коридорчик веде до центральної півтораповерхової зали, яка однак не має виходів на тераси. Всі центральні деталі зали оздоблено мозаїковим орнаментом, який має дуже репрезентабельний вигляд. Зала носить назву «Білої». Стояли там меблі в стилі "Ампір", декоровані орлами і головами єгиптянок, виконаними із бронзи, оббиті червоною матерією з вінками. Всі вони придбані на Королівському базарі в Варшаві. Тут же нагромадили Мазаракі багато бронзових канделябрів і ліхтарів. У сусідньому салоні, який від кольорової гами стін носить назву «Жовтого», так як і в будуарі господині будинку, знаходилось кілька інкрустованих меблів: булонський стіл та стіл з папськими гербом і тіарою. Декор покоїв приписують учням художників і ремісників, які за декілька років перед тим оздоблювали знаменитий палац Іллінських в романському стилі.

У художній галереї найбільше було полотен сучасних польських майстрів і серед них: Яна Матейка «В'їзд Болеслава Хороброго до Києва», мальованої для князя Геліодора Четвертинського, акварель Міхала Ельвіра Андріолего, Зигмунда Соколовського «Сцена полювання» і портрети Олімпії Мазаракі, Софії Урсун-Німцевич, Евеліни Дунін-Борковської, юного Яна Мазаракі виконані Леоном Вішелковським та кілька старіших родинних візерунків невідомого авторства. У колекції посуду є трохи порцеляни саксонського і голландського виробництва.

Орду Н. Вид рибчинецького палацу із сторони під'їзду. 1871

Парк ландшафтний, закладений навколо будинку, мабуть, під кінець XIX ст. знаменитим садівником Валеріаном Кроненбергом. Серед дерев стояла кам'яна фігура святого Яна, виготовлена в 1810 р.

***Aftanazy R. Dzieje rezydencji. t.9 st.305-307

Рибчинці

Над Сниводою, в землі Подільській, повіті Літинському лежать Рибчинці.

Закладені неподалік Уланова і Морозівки, куди свого часу підходив Кантемір-ага. Відуланівських мурів і валів утікав він до Перекопу. Не до смаку йому були гаківниці над Сниводою. Бачив, як під валами тягнулися склепіння підземелів. Після Аги йшов в ту сторону Хмільницький, пишуть, що він навіть недовго мешкав в Уланові.

Вперше про Рибчинці маємо згадку в люстрації кам'янецького каштеляна Гуміцького. Налезало село до уланівських володінь в Хмільницькому старостві і було у володінні Якова Претвича (в часи пана Претвича прикордоння палало від татар). Потім Рибчинці ввійшли до складу Уланівського староства, у 1797 р. подарованого Павлом I Августові Іллінському. Потім від Іллінського Рибчинці з Улановом і кількома прилеглими селами дісталися Яну Мазаракі, маршалку шляхти Літинського повіту. Спочатку Мазаракі був власником помістя Сахни під Літином, а близько 1845 р. придбав Рибчинці.

Зразу ж після набуття права власності побудував Мазаракі в Рибчинцях палац на зразок старопольських будинків. Стрункий ганок на чотирьох колонах підпирав фронтон з гербом і карниз. Обрамлення ганку, площадка, урни – все виготовлене з каменю-пісковика.

У двох салонах алебастр оздоблений під мармур, різьблення виконане учнями майстрів, що декорували колись славетний палац Іллінських в Романові.

У білому салоні меблі, розказують, із Варшавського замку, меблі в стилі ампір (орли, єгиптянки, покриті вінцем з червоної матерії), стара бронза: канделябри, світильники.

Жовтий салон – будуар в стилі Людовика XVI. Кілька

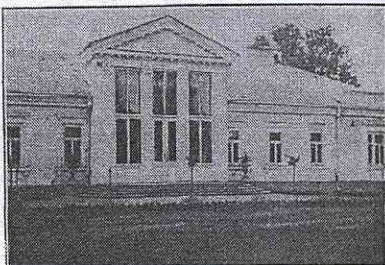
інкрустованих меблів, стіл Боуле, стіл з папськими гербом і тіарою.

У картинній галереї: Матейко «В'їзд Болеслава Хороброго в Київ», акварель Андріолего «Повернення литвинів», портрети Олімпії Мазаракі, Августа Мазаракі, Софії Урсун-Немцової, Евеліни Дунін-Борковської, Яна Мазаракі, котрі виконані Вихолковським, портрет маршалка Мазаракі невідомого художника, кілька давніших родинних портретів та «Сцена полювання з соколами».

Свою картину Матейко спочатку малював для Геліодора Четвертинського, діда теперішнього власника Рибчинець.

Навколо будинку старий сад, в ньому кам'яна статуя святого Яна з 1810 року.

Рибчинці належать Яну Мазаракі. До них також відносяться помістя: Уланів, Воробіївка, Волиця, Гвоздяря, Гриньовці.

***Antoni Urbanski. Memento kresowe. W. 1929, st.25-28

Куманівці

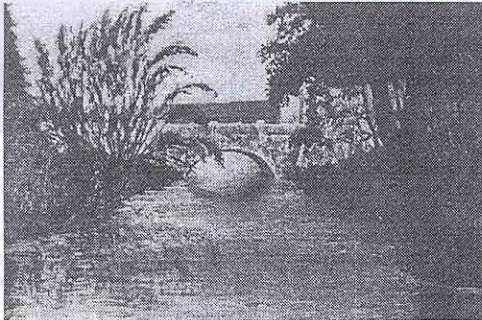
Над річками Ікавка і Домаха, в землі Літинській на Поділлі були Куманівці. Належало колись до староства Хмільницького, до так званих боярських сіл.

Було розташоване над Чорним шляхом, отже йшла тудою людська повинь, плинули хвилі татарських чамбулів. Від шляху Кучманського находився Волошин. Серед трав, будяків, густих зарослей зачаїлися тихо, грізно. Тоді орда чинила руйнації, руїни, зрівнюючи з землею селища і хутори. Та вони скоро відроджувалися, земля була родючою і буйною.

Говорять, що сім разів татари нищили ці землі. Раніше тут була оборонна фортеця, про що свідчать рештки існуючого тут підвального склепіння і ходи підземелля.

Перше підтвердження на землі куманівецькій отримав Микола де Куманов Кумановецький від Базиліо Каріатовича, ленного власника Поділля: «Надати на вічні часи, всі землі і держання, як Пруса, Привілеї і Достоїнства Вассала, натурально, щоб Достоїнства Предків Твоїх служили Тобі, аби Ти і рід Твій з Божої Ласки і Порядком Народження мали право розпоряджатися, користуватися ними і володіти і все для примноження Віри нашої Святої, на Славу і Окрасу Дому Твого».

Відтоді шістнадцять поколінь від батька до сина володіли тими землями. В 1503 і 1558 рр.. боронили свою батьківщину від татар. Федір Кумановський був захоплений в полон, звідки через шість років повернувся викуплений дружиною. Отримав від короля привілеї і звільнення від податків «на п'ять років, якщо житимуть в спокої». Мартин і Фабіан Кумановські 4 березня 1768 року підписали акт Барської конфедерації в Михайлівці на Поділлі.

Міст аркадний в парку. 1914

Теперішній власник Елігіш Кумановський, син Миколи, правнук Фабіана, покинув своє родинне гніздо 13 грудня 1917 року, коли озвірілий натовп

матросів, дезертирів і селян вирушив на грабунок, а його хотів спалити живцем. Впали жертвами погрому старі ебенові і палісандрові меблі, зброя, портрети, 2 образи волоської школи «Смерть Абла» і «Вигнання з раю», колекція гравюр «Пана Паска», шість гравюр Орловського, серед яких «Кутан на коні», «Араб у поході», «Тройка в санках», «На перекладних», «Цигани», «Циганка», пейзажі Шпадровського і Ковальського. Потім книгозбірня – десять тисяч томів і серед них «Хроніка» Стрийковського (друк XVI ст.), Біблія Радзивілівська, Біблія Вуйка, Статут панства Мінковецького, рукописи – «Подорож до Корони і Землі Святої» Миколи Кумановецького, родинний архів Гостиків, Горностаєвих, Чурильових, Балабанових, Джеркових, близько тисячі згорток з родинних процесів, надань, привілей, стара карта власності Кумановецьких з описом кордонів. Під ударами сокир злочинців впав старий парк, одвічні каштанові та липові алеї (240 метрів довжиною), що вели від внутрішнього двору до ставка з лебедями. Впали липи, які шуміли про працю, роки, полвання, про рицарів, що згідно легенд, кордони своєї землі від кургану до кургану об'їжджали, про ватажка Василя Лихого, страченого на горі, яку Василюхою назвали.

Пам'ятали Куманівці бої Жолкевського і Калиновського, пам'ятали князів Йозефа, Барщана, Владислава, Зигмунда Падлевських, єпископів Недзьялковського і Сарновецького.

Де був будинок – залишилися руїни, хмара попелу злітала до неба і розпорошувалася по ярах. Де було буйне життя – поросли будяки і бур'яни. Довкола залягла мертва тиша, понура. Лише по закамарках злидні плачуть, а злочинці причаїлися, як шакали.

***Antoni Urbanski. Memento kresowe. W. 1929, st.30-33

Курилівка

Територія Курилівки, разом з приналежними фільварками, лежала на р. Південний Буг і входила спочатку в склад староства Хмільницького. В XVII ст. перебувала в довічному володінні старости Миколи Струся. В часи поділу Польщі ці землі були конфісковані, а потім в 1795р. Катерина II подарувала їх Іллі Андрійовичу Безбородьку, генерал-майору російської армії, які той зразу ж продав Івановському. Родина та ставила печатку гербом Лодзя, хоча самі звідти не походили, але були відгалуженням роду Луковських. Осідла вона була по різних воєводствах. Один з її представників, Євстахій Івановський (Геленіуш), в історичних публікаціях окреслив своїх предків як «шляхта коронна з села Іванов під Краковом, шляхта помісна». Уже в XVII ст. Івановські появилися також в південно-східних воєводствах Речі Посполитої, хоч найбільшої слави набули собі саме в XIX ст. Генеологія їх запутана настільки, що не відомо чиїм сином був тодішній власник Курилівки Діонісій Івановський, який жив у I пол. XIX ст. і був одружений на Фелісії Правдіс-Залеській (пом. в 1876р.), дочці Фелікса і Юлії Гасперської. За патріотичну діяльність

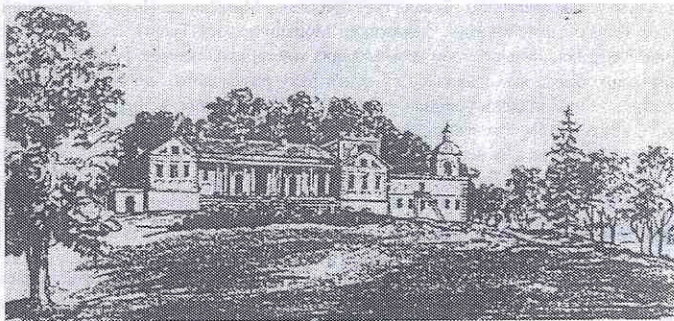

вона була вислана в 1836р. до Курська, де перебувала довгий час з чоловіком і дітьми. Там помер її єдиний син. Однак Курилівка не була конфіскована. Рідним братом Діонісія був Петро Івановський (пом. в 1844р.), власник Воронінець, голова головного київського суду. Дочка Діонісія і Фелісії Жозефа (Жозефіна) Івановська вийшла в 1850р. заміж за Олександра гр. Орловського (1816-1893), успадкувала Ярмолинці й Мальовичі, приєднавши сюди і Курилівські землі разом із фільварками – Широка Гребля, Томашпіль, Філіопіль, Клітиці. Ця маєтність в наступному відійшла старшому синові Олександра і Жозефи – Адаму Орловському (1853-1929, пом. в Парижі), який був їх останнім власником.

Діонісій Івановський, якщо не його, незнаний по імені батько, вибудував в Курилівці маєток з палацом класичного стилю, знаного, на жаль, лише по малюнках Н. Орду, зроблених на початку 70-х рр. XIX ст. В додатку, для більшої правдивості, вміщено план, який передає передній і задній зовнішній вигляд палацу. Відповідно до того скупого іконографічного матеріалу, який ми маємо в своєму розпорядженні, маєток курилівський був будовою одноповерховою, при високих підвалах, в плані – принциповий прямокутник. З боку саду на обох його краях виступав трьохосьовий рузаліт, що завершувався трикутним верхом. Посередині кожного верха містилося невелике чотирикутне вікно, а по боках два трикутні. Великі, також чотирикутні вікна рузалітів були зверху і знизу декоровані, причому нижня оздоба трималася на консольках. Обидва рузаліти з'єднані терасою і галереєю з дахом, що тримався на 10 колонах. Дві з них, крайні, стояли по одинці, вісім інших, натомість, парами. На осі центральної галереї розміщуються широкі двері, а по боках дві пари porte-fenetre перекрыті півколом, всі виділені гладеньким обрамленням. По обидва боки від них, на самих краях тераси, виступали маленькі, прямокутні вікна. Над правим рузалітом підносились надбудова неоготського стилю у вигляді бельведера, увінчана баштовими зубцями. З тим рузалітом безпосередньо з'єднане шестиосьове, двоповерхове, внаслідок зниження території, крило, побудоване, мабуть, пізніше і не пов'язане з палацом по стилю. Над ним висилась вежа, пронизана чотирма аркадними отворами, покрита куполом з ліхтарем. Крило на другому поверсі слугувало селу, напевне, як домова каплиця. З боку саду до неї можна було дістатися стрімкими сходами, що вели на невеликий балкон, опертий на дві колони. Збоку знаходилася аркадна тераса. Палац мав не надто високий гладенький дах, піднятий над рузалітами, з трьома коминами. Невідомо, який вигляд мала передня частина палацу. Можна лише припустити, що посередині був портик з колонами, а по боках – рузаліти, подібні до садових.

Резиденція в Курилівці існувала уже в 1822р., скоро В. Маршинський написав: «Курилівка має сукняну фабрику і цілком забудоване помістя, будинки, стодолу, магазин, спиртзавод, броварню і млин мурований. Парк великим коштом закладений, чудово використаний рельєф місцевості, він є сам окрасою мистецькою і відвідувачі Курилівки із задоволенням проводять там час. Земля в тих володіннях родюча, ліс чорний з вирубками виростаючими».

Орду Н. Вид палацу з боку саду.

Чудовий матеріал про масток зібрала учителька Куриловецької школи Бондар С., яка підкреслює, що палац вражав своєю красою та пишністю. Неподальк центрального входу – «Білої брами», через який простолюдинам проходити не дозволялося, стояв спеціальний будинок – офіцина. Тут приймали гостей, справляли весілля, різні бенкети. Від «Білої брами» йшла пряма дорога до Клітищ. Вона була обсаджена з обох боків бузком і стриженим грабом, а також великими липами. Біля маєтку знаходилось старовинне укріплення «кемпа» для оборони від ворога (збереглась з часів татарських навал). Неподальк палацу була збудована дзвіниця, обмурована каменем, побілена і покрита чорним залізом. Поряд стояла дерев'яна церква, куди часто навідувався архієрей. Від дзвіниці до «кемпи» йшов довгий підземний хід. У дворі знаходились комора для зберігання зерна та інших продуктів, стайня, хлів, пташник, пральня, будівлі для челяді. За пральнею був пустир, а на його протилежному боці стояв великий цегляний будинок – винокурний завод. Поряд з ним знаходився льох, побудований спеціально для зберігання вина «Старка». У ставу біля палацу було обладнено спеціальне місце для купання. Доріжка, що вела до графської купальні, була обсаджена білими нарцисами та ірисами. Між льохом і ставом росли фруктові дерева, а трохи нижче розташовувався великий водяний млин. Понад річечкою, яка тягнеться від ставу, росли великі тополі, а тому і місце це називали «Тополями». Там проходила дорога, якою дозволялося ходити всім.

Окрім опису Афтаназі, малюнків Орду, спогадів Маршинського та матеріалу Бондар С. не існує багато інших інформацій на тему палацу Івановських. Не має детальних даних про внутрішній інтер'єр і облаштування ні з XIX ст., ні з часів пізніших. Часопис «Край» за 1889р. хоч і не дає загальної характеристики селу чи маєтку, але, що дуже цікаво, передає його внутрішню атмосферу згідно його даних в II пол. XIX ст., коли господинею була Фелісія Івановська, Курилівку називали «Перлиною Подільською». Сюди з'їжджалися відомі на всі часи учені, філософи,

художники, письменники. Бував тут приятель Міцкевича Йозеф Сзовський, доктор Олександр Станкевич, художники Морашунський, Георгієвський і багато інших. Курилівка була центром всеможливих мистецьких жанрів. Тут знаходилася цінна книгозбірка, яка славилася як центр руху розумового і до якого зліталася вся інтелегенція південно-східної провінції. В цих «малих Афінах» перебувала в молоді літа Марія Ржевуська, автор «Lirenki» Богдан Залеський, всіма znana в літературі Кароліна з Івановських, кн. Вітгенштейн разом зі своєю родиною, автор «Pamiętek Soplicy» гр. Генріх Ржевуський. Бондар С. повідомляє про перебування тут російського художника Серова. Адам Орловський цікавився музикою і в палаці була спеціальна кімната, де стояло піаніно та було чимало різних музичних інструментів. Був чеський духовий оркестр.

На атмосферу курилівську, на цінність його інтер'єру в більш пізніші часи трохи світла проливають пам'ятні записи Станіслава Стемповського. Відвідав він Курилівку в 1917р., в час виверження революційного, в час рятування творів мистецтва, які там в той час знаходилися. Резиденцію ту він називав «величезним палацем». Репрезентабельні покої носили тоді назву подібну до барв шпалер або оздоб стінних, наприклад «покої Флори». Кожна кімната мала багату обстановку: доріжки, килими, дзеркала, картини. У великій залі висів великий портрет Генріха Семірадського під назвою «Танець серед мечів» (зараз в Третьяковській галереї в Москві). Зберігалася там також колекція порцеляни фінської, саксонської, севрської, корецької і російської. Знаходилося багато інших цінних виробів, таких, як канделябри, лампи, люстри, вазони. Бібліотека, яка нараховувала декілька тисяч примірників в основному польською і французькою мовами, зберігала, між іншим, наполеонівські раритети. Збірку ту започаткували Івановські, продовжили Орловські.

Палац стояв вздовж розлеглого, краєвидного парку з обширними оранжереями. Палац був обсаджений живоплотом із стриженого граба. Весь пагорб між палацом і ставом був засаджений гарними трояндами, а тому село часто називали «Курилівка трояндова». Маєток потопав у зелені ялиново-соснового парку, де були довгі та широкі алеї, обсажені різноманітними трояндами. П'ятеро дівчат тільки тим і займалися, що доглядали за квітами.

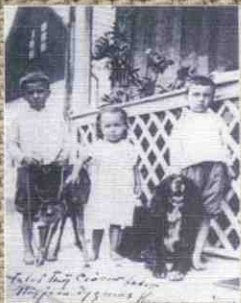
У помісті був великий фруктовий сад, а поруч з палацом теплиця, де росли різноманітні південні рослини: лимони, апельсини, виноград, пальми, лаврове дерево, кримські груші та яблуни (невисокі, гарної форми – їх спеціально підстригали). А ще в теплиці була оранжерея. Скільки там було різних квітів. Росли якісь дуже запашні рослини, якими дівчата завітчували голову, коли виходили заміж.

*** Aftanazy R. Dzieje rezydencji. t.9 st.178-180

Перлина Подільська. // «Край». Санкт-Петербург. 1889. №13, ст.14

Бондар С. Було колись в Курилівці. // «Життєві обрії». 1992. №64-67

*Three of my children
Hoffman, 1905*

My Christmas home

